ADIYAMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1308–9196 / e-ISSN:1308-7363

Yıl: 18 Sayı: 50 Ağustos 2025

Yayın Geliş Tarihi: 16.05.2025 Yayına Kabul Tarihi:09.08.2025

DOI Numarası: https://doi.org/10.14520/adyusbd.1701028
Makale Türü: Araştırma Makalesi/Research Article
Atıf/Citation: Çay, M. M. (2025). İngilizlerin Kültür Faaliyetleri Vasıtasıyla Halkevlerine Sızma Teşebbüsleri -Bir Örnek Olay İncelemesi-. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (50), 770-805.

İNGİLİZLERİN KÜLTÜR FAALİYETLERİ VASITASIYLA HALKEVLERİNE SIZMA TEŞEBBÜSLERİ
-BİR ÖRNEK OLAY İNCELEMESİ-

Mustafa Murat ÇAY*

Öz

British Council, 1940-1950 yıllarındaki faaliyetlerini Türkiye'de İngiliz Kültür Heyeti adı altında yürütmüştür. British Council'in dünya geneline yaygınlaştırmaya çalıştığı faaliyetleri ise hakkında yapılan birçok çalışmada da vurgulanmış olduğu üzere aslında birer propaganda ve istihbarat faaliyeti eğilimi göstermektedir. İngiliz dış politikası, dönem itibariyle dünya genelindeki mevcut şartlarda kültürel faaliyetlerin etkin bir silah olabileceği ve bu inançla çalışıldığı takdirde siyasi ve iktisadi gücün Britanya Krallığında kalabileceği anlayışını benimsemiştir. Bu anlayışla beraber British Council, dünyanın farklı bölgelerinde yerel şartları önceleyerek spesifik metotlarla yürüteceği kültürel faaliyetlerle İngiliz yayılmacılığında bir enstrüman olarak değerlendirilmiştir. Bu makalede İngiliz Kültür Heyeti'nin, Halkevleri üzerinden yürütmeye çalıştığı bazı şüpheli faaliyetler, detaylı bir şekilde incelenerek bir sonuca ulaşılmıştır. Temel kaynak olarak Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi bünyesinde yer alan ve gizliliği kaldırılmış Cumhuriyet Halk Partisi evrakları ile Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi kayıtları esas alınmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Nizip Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, mmuratcay1903@yandex.com, Gaziantep/Türkiye.

Anahtar Kelimeler: *British Council, İngiliz Kültür Heyeti, Halkevleri, Cumhuriyet Halk Partisi*

BRITISH ATTEMPTS TO INFILTRATE HALKEVLERI THROUGH CULTURAL ACTIVITIES -A CASE STUDY-

Abstract

The British Council operated in Turkey between 1940 and 1950 under the name of the British Cultural Mission. As emphasized in many studies, the activities the British Council sought to expand globally often leaned toward propaganda and intelligence gathering. British foreign policy embraced the belief that cultural initiatives could serve as powerful tools under contemporary global conditions and that Britain could preserve its political and economic influence by acting on this conviction. In line with this perspective, the British Council was regarded as an instrument of British expansionism through cultural activities, implemented using particular methods that prioritized local circumstances across different regions. This article examines in detail some of the suspicious undertakings of the British Cultural Mission conducted through the People's Houses and presents a conclusion based on this analysis. The primary sources are declassified documents from the Republican People's Party (CHP) held in the Presidential Archives of the Republic of Turkey, along with records from the Turkish Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs.

Keywords: *British Council, British Cultural Mission, Halkevleri (People's Houses), Republican People's Party*

1. GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarındaki çatışmalardan sonra İngiltere ile Türkiye arasında, konjonktür gereği başlayan yakınlaşmaların bir sonucu olarak siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarda ilişkiler hız kazanmıştır. Bu bağlamda özellikle kültürel ilişkiler çerçevesinde değerlendirilebilecek olan İngiliz Kültür Heyeti veya diğer adıyla British Council'in (BC)[1] etkileri son derece önemli

[1] British Council, dönem itibariyle Türkiye'de genellikle ifade edildiği şekilde İngiliz Kültür Heyeti olarak bilinmektedir (Tanin, 5 Kasım 1944: 5). Bu çalışmada ise döneme özgü

görülmektedir. Mezkûr kuruluş, 1940 yılından itibaren faaliyet sahasını Türkiye'ye doğru genişletmiştir.

Batı dünyasının İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki rekabetli manzarasıyla birlikte savaş ortamının bir gereği olarak sürdürülen çatışmalar, sadece iktisadi güç yarışı veya askerî taktik ve stratejilerle devam etmemiş, güçler arasındaki mücadeleler aynı zamanda kültürel propaganda taktiklerinin yoğun şekilde yürütüldüğü bir nitelik kazanmıştır. Bu bakımdan özellikle Almanlar ve İngilizler arasındaki propaganda yarışı dikkat çekmektedir. Her iki rakip de yayılmacı politikaları gereği hedefledikleri sahalarda etki alanlarını genişletmek ve kendi hegemonyalarını inşa etmek amacıyla çok çeşitli ve sonuçları itibariyle kendilerine uzun vadeli menfaatler kazandıracak aksiyonları ele almışlardır. Bu aksiyonlardan en etkilisi şüphesiz geçici askerî kazanımlardan da ötede kültürel yayılmacılık ve bu sayede oluşturulacak olan kültürel hegemonyadır. Bu çalışma, İngilizlerin kültürel yayılmacılığına odaklandığından Almanların bu yöndeki faaliyetlerine kapsamlı bir şekilde yer verilmemiştir. Sadece İngiliz propaganda faaliyetleri kapsamında İngiliz Kültür Heyeti'nin Türkiye'deki 1940-1950 yılları arasındaki faaliyetlerinin bir cephesini oluşturan Halkevleri ile ilişkileri ele alınmış ve örnek bir olay etrafında konu tetkik edilmeye çalışılmıştır. Her ne kadar Alman propaganda faaliyetlerine yer verilmemiş olsa da tıpkı İngilizler gibi Almanların da Halkevlerine yönelik girişimlerine yeri geldiğinde dikkat çekilmiştir. Çalışmanın başlığı, gizliliği kaldırılmış olan kayıtların başlığına binaen belirlenmiş, bu başlığın konuya dikkat çekici bir mahiyet kazandıracağı düşünülmüştür[2]. Her ne kadar kültürel münasebetler adı altında faaliyet göstermiş olsa da BC'nin, dünya geneline yaymaya çalışmış olduğu bu türden

ifadesiyle İngiliz Kültür Heyeti ismi tercih edilmiştir. Ancak kuruluşun Türkiye dışındaki faaliyetleri aktarılırken British Council (BC) ismi kullanılmıştır.

[2] Söz konusu dosya, "İngilizlerin Kültür Faaliyetleri Vasıtasıyla Halkevlerine Doğrudan Doğruya Hulul Teşebbüsleri ve İngilizce Tercümanı Nazmi Aydinç'in Durumu Hakkında" başlığı altında kayda alınmıştır (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2).

faaliyetler bazı toplumların gözünde birer "istihbarat faaliyeti" olarak dikkat çekmiş ve yapılan etütlerin hemen çoğunluğu, dönem itibariyle İngilizlerin bu faaliyetlerini "propaganda" kavramını daha yumuşatılmış bir hale getirip "kültürel diplomasi" adı altında yürüttükleri vurgusunu yapmıştır. İngiliz Kültür Heyeti'nin tartışmalara sebebiyet veren bu durumunu ayrıntılı bir şekilde tahlil etmek, bu çalışmanın temel amacını ortaya koymaktadır. Böylece dönem itibariyle bazı Halkevi başkanları ve hatta CHP'nin üst düzey yetkililerinden bir kısmı tarafından da kanaat getirildiği üzere Halkevlerine "sızma girişimleri" olarak adlandırılan faaliyetlerinin, İngilizlerin kültürel yayılma niyetlerinin bir tezahürü olup olmadığı sorusuna doğru cevabı bulmanın yanı sıra bu yolda hangi vasıtaları kullanmış olduğuna dikkat çekmek amaçlanmıştır. Konu elbette oldukça hacimlidir. Bu sebeple derinlemesine ayrıntılardan ziyade bir olay ve bu olayı destekleyici diğer birkaç olay ele alınarak mesele hakkında genel bir bakış açısının oluşması amaçlanmıştır. Bu bağlamda İngiliz siyasetini ele alan çok sayıda kaynak ve tetkik eserle birlikte Halkevleri hakkında da oldukça geniş bir literatürün varlığından söz etmek mümkündür[3].

Bu araştırmada belirlenen temel kaynaklar ağırlıklı olarak Türkiye Cumhuriyeti Arşivi bünyesinde yer alan Cumhuriyet Halk Partisi evrakları ve Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi kayıtlarıdır. Bu kategoride yer alan ve ulaşılabilen kayıtlar çalışmanın dayandığı aslî kaynaklardır. Bunların dışında dönemin basınına yansımış olan birtakım haberlere de yer verilmiş, telif eserler ile lisansüstü çalışma ve makalelerden yine ulaşılabilenler veya konuyla doğrudan bağlantılı

[3] Halkevleri hakkında yapılan çalışmaların incelendiği bir araştırmada mevcut literatürle ilgili bilgiler sunularak, bu çalışmaların Halkevlerini nasıl ve hangi yöntemlerle ele aldığı ortaya konulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bknz: (Kabagöz, 2024). Halkevleri, genel anlamda üstlenmiş oldukları misyon çerçevesinde "yeni çağdaş yurttaşın" yetiştirilmesinde başat rol oynamışlardır (Akt: Arıkan, 1999: 271). Özellikle kırsal kesimde okur-yazar sayısının arttırılması konusunda Halkevleri ve Halkodalarının etkileri son derece önelimdir (Kara, 2023: 193). Zira CHP, Halkevlerinin ulaşamadığı kırsal alanlarda Halkodalarını devreye alarak ideolojisinin geniş halk kitlelerine ulaşmasını amaçlamıştır (Yavuz ve Kara, 2018: 1172).

olanlar çalışmanın literatür kısmına dahil edilmiştir. Özellikle dönemin bazı basın organlarında İngiliz Kültür Heyeti'nin Türkiye'deki faaliyetleriyle ilgili çok sayıda habere rastlanılabildiğini belirtmek gerekmektedir[4]. Bununla birlikte gözden kaçmış veya ulaşılamamış kaynaklar ise bu çalışmanın eksik yönünü gösterebilir. Fakat bu eksikliğin konu ile ilgili yapılacak diğer araştırmalarla giderilebileceği dikkate alınırsa çalışmanın bu niteliğinin sonraki araştırmalara bir ışık tutabileceğinin de düşünülmesi imkân dahilindedir.

İngiliz Kültür Heyeti ve Türkiye'deki faaliyetleriyle ilgili yapılan çalışmalar çoğunlukla bu kurumun genel faaliyetlerine odaklıdır. Bu çalışmada ise örnek bir olaydan yola çıkılarak iddia edilen İngiliz kültür yayılmacılığının tezahürleri ve İngiliz diplomasisinin uyguladığı metotlar somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın bu yönüyle de literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. İNGİLİZ KÜLTÜR HEYETİ'NİN (BRİTİSH COUNCİL) KURULUŞ AMACI VE FAALİYETLERİNİN ANA ÇERÇEVESİ

British Council'in resmî internet sitesindeki tarihçesinde verilen kısa bilgilere göre kuruluş, 1934 yılında vücuda getirilmiş ve ilk yurt dışı ofisi 1938 yılında açılmış, ilk etapta British Committee for Relations with Other Countries olarak isimlendirilmiştir (https://www.britishcouncil.org, 2025).

1929 yılındaki küresel krizden kaynaklanan dönüşümle birlikte İngiltere'nin gücünde zayıflama olmuş, buna karşılık rakipleri güç kazanmıştır. Ayrıca bu rakipler, yönetimlerinde benimsemiş oldukları otoriter ve totaliter eğilimlerini dünya geneline yaymaya çalışmışlardır. Böyle bir atmosferde Birleşik Krallık Hükümeti tarafından tesis edilen British Council, 1940-1941 yıllarını kapsayan raporda, genel amacının aslında tüm dünya genelinde İngiliz dış politikasının

[4] Bu haberlerin içerikleriyle ilgili ayrıntılı bir çalışma için bknz: (Koç ve Önal, 2021).

"sempatik bir şekilde" takdir edilmesini sağlayacak bilgi ve anlayış temelini oluşturmak olduğunu vurgulamıştır (https://www.britishcouncil.org, 2025).

Avrupa ülkelerinde hızla yayılmaya başlayan aşırı ideolojilere karşılık olarak Birleşik Krallık, 1934 yılında Lord Tyrell'i British Council'i kurması[5] için görevlendirmiş ve İngiliz propaganda faaliyetlerinin yürütüldüğü Information Service ve External Services of the British Broadcasting Corporation ile eşgüdümlü bir şekilde çalışmalarını gerçekleştirmiştir (Beeley, 1971: 124).

British Council'in Türkiye'deki faaliyetlerini inceleyen bazı çalışmalarda öne çıkan görüş, kuruluşun varlığı ve faaliyetlerinin "kamu diplomasisi" (Berridge, 2009: 219) çerçevesinde değerlendirilmesidir. İkinci Dünya Savaşı öncesinde Faşizm ve Nazizm ekseninde hareket eden ve bir bakıma "dünyaya korku salan liderler" karşısında İngiltere yönetiminin strateji değişikliğiyle dünya barışını öncelemesi bazı tespitlere göre de "dahice" bulunmaktadır (Fisher, 2009: 2). İngiliz propaganda yöntemini Alman propaganda yöntemlerinden ayıran en bariz nitelik ise İngilizlerin propagandayı "yumuşak" bir şekilde yapmış olmaları ve hatta "propaganda" kelimesini dahi kullanmayarak faaliyetlerini "kültürel diplomasi" şeklinde adlandırmasıdır. Ancak süreç içerisinde İngilizlerin mihver devletlerin yayılmacılığına engel olmak için uygulamaya koydukları kültürel diplomasi aygıtları son derece başarılı bir şekilde "diplomatik silah" (Parsons, 1984: 8) haline getirilmiştir. Bu diplomatik silahlardan birisi de BC olmuştur.

British Council'in kuruluş amacı ile ilgili yapılan tespitlere göre özellikle teşkilatın kuruluş felsefesinin, tüm dünyada İngiliz kültürünün etkisinin arttırılmasıyla İngiliz ticari menfaatlerinin sağlanmış olacağı, bu yöntemin ise siyasi

[5] BC'nin kuruluş aşamasında fikir babaları olarak nitelendirilen üç isim vardır. Bunlar, Lord Curzon, Sir John Tilley ve Reginald Leeper'dir. Adı geçen üç isim, fikirlerini faaliyet safhasına geçirerek kuruluşun vücut bulmasında etkin rol oynamışlardır (Balım Kınay, 2023: 79).

propagandadan çok kültürel propaganda sayesinde gerçekleşebileceği çerçevesinde şekillendiği görülmektedir[6]. Nitekim BC, 1940-1950 yılları arasında Türkiye'deki etkinliklerini Halkevleri aracılığıyla gerçekleştirmiştir (Malkoç, 2019: 1).

BC'nin Türkiye'ye açılması süreci öncesinde 1937'den 1941'e kadar başkanlığını yürütmüş olan ve "inançlı bir emperyalist" (Akt., Arslanbenzer, 2020: 95) olarak vasıflandırılan Lord Lloyd [7], kültürel propaganda kapsamında kuruluşu hem mali hem de yapısal olarak oldukça güçlendirmiştir[8]. Lloyd'un başarıları arasında sayılan, Kraliyet İmtiyazı (Royal Charter) alınması, onun felsefesinin en üst düzeyde kabul görmesinin bir nişanesi olarak değerlendirilebilir. Zira bu imtiyazda BC'nin hamisi konumunda olan Galler Prensinin kuruluşun hedeflerini özetleyen ifadeleri bu felsefenin en üst seviyede dile getirilmesi demektir: *"Dünyaya dil, edebiyat, bilim ve eğitim alanlarında İngilizlerin başarılarına olan borcunu hatırlatmak…"* (Arslanbenzer, 2020: 96). Ayrıca bu beratla birlikte konseyin bağımsızlığı daha da vurgulanmıştır (https://www.cia.gov, 2025). Ancak BC, faaliyetlerini yaydığı ülkelerde birbirinden oldukça farklı politikalar sürdürmüştür. Bazı yabancı tespitlere göre BC, Avrupa'da kültürel eşitliği gözetirken Ortadoğu'ya bu gözle bakmamış, bu coğrafyada Batı referanslı kültürel dönüşümü amaçlamıştır (Akt., Malkoç, 2019: 3). Hatta 1940-1945 arasında nadir istisnalar dışında özel bağışların kesildiği zamanlarda dahi

[6] Abernon Vikontu Edgar Vincent'in raporu ve bu raporun Leeper tarafından bürokratik çevrelerde destek bulmak amacıyla argüman olarak kullanıldığı hakkında ayrıntılı bilgi için bknz: (Arslanbenzer, 2020: 95). Daha sonraki yıllarda Leeper'in özellikle BC'nin yurt dışına açılmasıyla ilgili planı hakkında bknz: (Akt., Doğan ve Işık, 2024: 15).

[7] Ulus Gazetesinin "İngiltere Müstemlekeler Nazırı ve British Council'in Reisi Lord Lloyd Vefat Etti" başlığıyla çıkan haberin arşiv kayıtlarına alınmış olan kupüründe, Lloyd'un özellikle geçmişte üstlenmiş olduğu görevler vurgulanmıştır (Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 534/ 37092.148864.89).

[8] Baron Lloyd da Leeper ve Tyrell gibi istihbaratçı yönüyle ön plana çıkmaktadır. Atherton' göre Lawrence ile birlikte Arabistan'da İngiliz kuvvetleri hizmetinde bulunmuştur (Akt., Arslanbenzer, 2020: 95).

Avrupa'nın çoğu ülkesinde çalışmalarını durdurmak zorunda kalmış olsa da giderek artan büyük hükümet bağışlarının yardımıyla Ortadoğu, Türkiye, Çin ve Latin Amerika'daki çalışmalarını genişletmeye devam etmiştir (https://www.cia.gov, 2025).

3. İNGİLİZ KÜLTÜR HEYETİ'NİN YABANCI VE TÜRK ÖĞRETMENLERLE OLAN İRTİBATLARININ "SIZMA (HULUL)" GİRİŞİMİ OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

Bazı Türk öğretmenlerin İngiliz Kültür Heyeti ile doğrudan bağlantılı bir şekilde kurumla hareket etmek suretiyle önceden yetkililerle görüşmeksizin birtakım girişimlerde bulunmuş olması, bu kişilerin ve İngiliz kültür Heyeti'nin şüphelerin odağında yer almalarına sebebiyet veren bir hareket tarzı olmuştur.

İngiliz Kültür Heyeti'nin Halkevlerinde hükümet tarafından denetimli bir şekilde faaliyet göstermesine izin verildiği halde kurumun sergilemiş olduğu bazı davranışlar ve kullanılan metotlar, iddia edilen ve "sızma" kavramıyla tanımlanan şüphelere sebep olmuştur. Halkevleri ile ilgili yapılan bazı araştırmaların ulaştığı sonuç; İngilizcenin Halkevlerinde başat yabancı dil konumuna getirilmesi, Halkevi kütüphanelerinde İngilizce kitaplıklar kurdurulması[9], fotoğraf sergileri düzenlenmesi gibi birçok yöntemle İngiltere'nin

[9]1944 yılı itibariyle İngiliz Kültür Heyeti tarafından CHP'ye hediye edilen ve belli başlı halkevlerine dağıtılan 30 adet model kütüphane vardır. (Vakit, 15 Haziran 1944: 5). Kitaplardan hariç olarak mecmualardan özellikle teknik ve öğretim mecmualarına daha fazla önem verilmiştir. Bununla birlikte İngiltere'den getirilen kitapların nakliyesinde savaş koşullarından dolayı büyük sıkıntıların da yaşandığı ifade edilmiştir (Tanin, 5 Kasım 1944: 6). Savaş koşullarının ortadan kalkmasından sonra oldukça fazla sayıda kitap temin edilebilmiştir. 1946 yılında İngiliz Kültür Heyeti, Millî Eğitim Bakanlığına 44.753 adet kitap hediye etmiştir. Hasan Ali Yücel'e hediye edilen koleksiyonda yer alan 171 kitaptan 43'ü İngilizce öğretimine yöneliktir (Vakit, 30 Mart 1946: 3) Yayınlar arasında özellikle Britanya halkının yaşayış ve düşünüşünü anlatan resimli broşürler ilgi çekmiştir. Gönderilen İngilizce kitapların miktarı ile ilgili yapılan bir betimleme de son derece ilginçtir. Buna göre; kitaplar yan yana koyulduğunda bir hat üzerinde Çankaya'dan Keçiören'e kadar uzanabilir, üst üste konulduğu takdirde ise boyu 400 metre veya Galata Kulesi'nin 10 katı uzunluğa erişebilirdi (Ulus, 30 Mart 1946: 3). Yıllar içerisinde piyasalarda da İngilizce

İngiliz Kültür Heyeti aracılığıyla genç Cumhuriyetin halkevlerine nüfuz ettiğidir (Akt., Malkoç, 2019: 6).

İngiliz Kültür Heyeti faaliyetlerinin şüpheli görülen taraflarına ilk verilecek örnek, düzenlenen konferanslara çağırılan kişilerle ilgili olmalıdır. Dönemin İngiliz Kültür Heyeti Başkanı Michael Grant'ın üniversitelerle de yakın ilişkiler kurması[10], İngiliz Kültür Heyeti'nin bir takım cesur hamleler atmasına zemin hazırlamıştır. Hükümet ise verilecek konferansların içerikleri ve konferansları veren kişiler hakkında bir kontrol mekanizması işletmeye çalışmıştır. Buna rağmen bazı faaliyetlerin izin alınmadan yapılmaya çalışılması dikkat çekmektedir (TDA, 534/88442.321198.315; TDA, 534/88442.321198.313).

Konferanslar konusunda şüpheli bulunan birtakım girişimlerin özellikle yabancı dil kursları konusunda daha da fazla olduğu anlaşılmaktadır. Halkevleri Çalışma

kitapların sayısı artmıştır. Türk eğitim tarihinin önemli isimlerinden Prof. Dr. Yahya Akyüz de hatırlarını naklederken Türkiye'de yıllardır yaygın olan Fransız kültürünün yerine özellikle İngilizce öğretimi ile İngiliz ve Amerikan kültürünün etkin hale geldiğini vurgulamıştır (Öztürk ve Fındıkçı, 2011: 52). İngiliz Kültür Heyeti'nin dört yıllık faaliyeti kapsamında, 1944 yılına kadar ödünç verme, satışa arz etme veya hediye olarak gönderilmek suretiyle 188.000 kitap ve çeşitli konularla ilgili 162.000 mecmua dağıtmış olduğu (Cumhuriyet, 5 Kasım 1944: 3) anlaşılmaktadır. Tanin gazetesindeki bir bilgi de Yahya Akyüz'ün söylediklerini doğrulamaktadır. Verilen bilgilerde, İngilizcenin Türkiye'de o döneme kadar Fransızca ve Almancanın "aşağısında" kaldığı vurgulanmıştır (Tanin, 5 Kasım 1944, s. 6).

[10] 1940 yılından önce İstanbul ve Ankara üniversitelerinde hiçbir İngiliz profesör görev almazken (Tanin, 5 Kasım 1944: 5) bu tarihten itibaren -ki bunda İngiliz Kültür Heyeti'nin etkisi başat rol oynamıştır- çok sayıda İngiliz öğretim elemanı görmek mümkündür. Bu görevlendirmeler için bknz: (BCA, 30.18.1.2/94.23.8; BCA, 30.18.1.2/98.33.16; BCA, 30.18.1.2/107.81.15; BCA, 30.18.1.2/109.67.6; BCA, 30.18.1.2/104.12.10; BCA, 30.18.1.2/101.11.18; BCA, 30.18.1.2/101.9.1; BCA, 30.18.1.2/97.107.18; BCA, 30.18.1.2/93.101.20; BCA, 30.18.1.2/107.107.19; BCA, 30.18.1.2/108.26.11). Bu öğretim elemanlarından birisi de E.V. Gatenby'dir ve son derece etkindir. Gatenby, BC operasyonları için "Dil Danışmanı" olarak Türkiye'ye gönderilmiş, 1944'te ayrıca Gazi Eğitim Enstitüsü'nde Pedagoji Profesörü ve İngilizce Bölümü Başkanı olarak görev almıştır (https://warwick.ac.uk, 2025). On iki yıl boyunca BC'nin Türkiye'deki dil danışmanı olarak aktif bir görev üstlenen Gatenby, Türkiye'de İngilizcenin yabancı dil olarak öğretilmesi konusunda pratik çalışmalara en çok katkıda bulunan kişiler arasında sayılmakta ve ondan sitayişle bahsedilmektedir (https://www.cia.gov, 2025).

Talimatnamesinin[11] kesin kurallarından birisi ders verecek öğretmenlerin kimliklerinin tespiti ve bu yönde herhangi bir mahzur bulunmaması kaydıyla ders verebilmelerinin şarta bağlanmasıdır. Ancak bazı durumlarda bu tespitlerin ya yapılmadığı/yapılamadığı ya da göz ardı edilmiş olduğu şüphesi ortaya çıkmaktadır. Bu boşluğun sebeplerinden birisi de yine CHP ve bazı Halkevi yetkililerinin tespitlerine göre, ilgili yabancı dil öğretmenlerinin ne gibi vasıfları taşımaları ve hangi belgelere sahip olmaları gerektiğinin açık bir şekilde tanımlanmamış olmasıdır. Yapılan açıklamalara göre daha önceleri bu kurslar, İngiliz Kültür Heyeti'nin İngiltere'den getirdiği öğretmenlerle bu heyetin yerinde tespit etmiş olduğu kişiler arasından, Millî Eğitim Bakanlığı ve CHP Genel Sekreterliği tarafından seçilenlerce idare edildiği halde son yıllardaki uygulamalarla kurslarda İngiliz Kültür Heyeti başkanlarının İngiliz olmayan ve halen de iyi tanınmayan kimseleri görevlendirdiği görülmüştür (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1).

Eminönü Halkevi örneğinde görüldüğü gibi merkezin kontrolü kapsamında Halkevi başkanlıklarına yönelttiği sorular (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1), İngiliz Kültür Heyeti'nin faaliyetlerinin yakından incelendiği izlenimini vermektedir. Ankara Halkevi'nin muhatap alınmış olduğu bir tahkikatta ise M. Grant, Halkevinde İngilizce kurslarının açıldığını haber alınca Halkevi başkanlığına müracaat etmiş, bu kurslar için uzman öğretmenler temin edebileceğini belirterek bu öğretmenlere Halkevi tarafından ücret verilip verilemeyeceğini sormuş ve bizzat Halkevi başkanı tarafından bunun mümkün olamayacağı cevabını almıştır. M. Grant ise dost ve müttefik bir memleketin Halkevine "parasız" da olsa uzman öğretmen/öğretmenler temin edebileceğini bildirmiştir. Yine işin ilginç tarafı, Halkevi başkanı görevlendirilecek öğretmenler hakkında bizzat tahkikat yaptırmıştır (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1).

[11] Talimatnamenin tam metni için bknz: (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1).

Yukarıda verilen bazı örneklerden kaynaklanan sorular merkezinde düşünüldüğünde, bazı Halkevlerinin farklı uygulamalara gitmiş oldukları anlaşılabilmektedir. Her ne kadar ücretsiz öğretmen uygulaması uygun görülmemiş olsa da mesela Afyon'da İngiliz İnşaat Heyeti Ambar Müdürünün "ev hanımı" olan karısının dahi "bedava" İngilizce öğretmiş olması (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1) ilginç bulunabilir. Bunun dışında farklı birçok örnek vermek de mümkündür. Ancak bu çalışmada her örneğe yer vermek ise hacmi daha da genişleteceğinden sadece kanaat oluşturması için birkaç örnek alınmıştır. Yine Tarsus Halkevi Başkanı Fahri Kurtuluş'un CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği 14 Mart 1946 tarihli bir yazıdan, Halkevinde Mr. Caldwell tarafından ders verildiği ve bu kişiye Halkevi tarafından ücret ödenmediği anlaşılmaktadır (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1).

Halkevlerinin söz konusu kurslar için farklı aksiyonlar almış olduğu belgelerden tespit edilmektedir. CHP Genel Sekreterliği tarafından Buca Halkevine yapılan bir ikaz da son derece önemlidir. Zira Genel Sekreterlik, ilgili Halkevinde açılan kurslardan kendilerinin bilgilendirilmemiş olduğunu ve müsaade alınmadıkça bu tür kursların açılmaması gerektiği yönünde bir ikazda bulunmuştur. Buca Halkevi Başkanının verdiği cevap ise üzerinde ayrıca düşünülmesi gereken bir konu özelliği taşımaktadır. Zira bu cevapta, İngiliz Kültür Heyetinin gerekli izinleri kendilerinin alacaklarını belirtmiş olması (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1), M. Grant'ın bürokrasinin en yukarısıyla kurmuş olduğu yakın ilişkilerin sağladığı bir güç olarak değerlendirilebilir. Nitekim İzmir Halkevi Başkanı Dr. Mitat[12] Orel tarafından Genel Sekreterliğe gönderilen 20 Haziran 1942 tarihli Mr. Lake, Mr. Honstein ve Mr. Coldwell hakkındaki bir yazıda; söz konusu isimlerin Halkevine ne suretle tayin edilmiş olduklarına dair ne İdare Heyeti ne de Kurslar Komitesi karar defterlerinde bir kayda rastlanılmadığı belirtilmiştir. Bununla birlikte Mitat

[12] Belgede yazıldığı şekilde verilmiştir.

Orel, İdare Heyetinden bir üyenin ifadelerine istinaden; geçen sene M. Grant'ın İzmir Maarif Müdürlüğüne elinde Maarif Vekâletinin bir tezkeresi ile gelerek İzmir'de birkaç konferans vermek istediğini belirtmekten başka, İngilizce kurslar açmak istediğini de beyan etmiş, Maarif Müdürünün kendisini Halkevine yönlendirmesiyle Halkevinin İngiliz Kültür Heyeti ile münasebetinin bu suretle başladığını ifade etmiştir (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1).

CHP tarafından yapılan bazı tahkikatlarda, bir takım yabancı öğreticilerin yeteri kadar faydalı olmadığının tespit edilmesi yanı sıra asıl ilginç olan, bunların İngilizce öğretmeni olmadıkları ve herhangi bir okul diplomasına dahi sahip bulunmadıklarıdır. Bu bağlamda İzmir'de görevlendirilmiş M. Coldwell adında birisinin örnek gösterildiği görülmektedir (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1). Bununla birlikte kimliği belirli yabancı öğretmenlerden bazılarının geçmişlerine bakıldığında sadece eğitimcilik vasıflarının yer almadığı, söz konusu bu öğretmenlerin zamanında çeşitli diplomatik görevlerde de bulunmuş oldukları (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1) dikkat çekmektedir. Yapılan bir tespit ise durumu başka bir şekilde açıklamaktadır. Bu tespite göre; 1947 yılı sonlarından itibaren İngiltere'de yaşanan mali sıkıntılar dolayısıyla görevlendirilen çoğu kişinin öğretmen olmadıkları belirtilmiş hatta 1949 yılında İngiliz ekonomisi, öğretmenlerin maaşını karşılayamayacak duruma gelmiş, böylece derslerin devam etmesini isteyen CHP Genel Sekreterliği, İngiliz Kültür Heyetinin tayin ettiği öğretmenlerin maaşının Halkevleri tarafından verilmesini bildirmiştir (Duman, 2018: 65). Mali sıkıntılardan dolayı kendi vatandaşlarını oldukça düşünen İngiliz yönetiminin, bu kişileri İngiliz Kültür Heyeti marifetiyle başka ülkelere İngilizce öğretmeni olarak görevlendirmiş olması durumu gerçekçi gözükmemekte ve yukarıda da vurgulanmış olduğu üzere bu öğretmenlerden bazılarının memuriyet geçmişlerine dikkat etmek daha akla yatkın durmaktadır.

CHP'nin henüz ilk zamanlarda Halkevlerinde kurs verenler hakkında kontrolü sıkı tutmaya çalıştığı (BCA, 490.01/1017.921.2) anlaşılmaktadır. Buna bir örnek olarak İngiliz Kültür Heyeti tarafından Antakya Halkevinde görevlendirilmesi talep edilen Andrea Yannacos hakkında yapılan tafsilatlı tahkikat gösterilebilir. Şahıs hakkında yapılan tahkikat neticesinde şu bilgilere ulaşılmıştır: "5 Ağustos 1920 tarihinde Atina'da doğmuş, Paris'te Amerikan kolejlerinde tahsil görmüş, 1939-1946 arasında Fransız ordusu hizmetinde bulunmuş, esir kamplarında İngilizce öğretmiş, Halep'te 7 Haziran 1947 tarihle çıkarılmış 15 numaralı Yunan pasaportu var. Antakya'da çıkarılan vesika numarası da 63/1618. Umumî ithalat tüccarıdır" (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1).

Yabancı öğreticiler hakkındaki tahkikatlar konusunda, bazı illerin emniyet teşkilatının da titizlikle Genel Sekreterliği haberdar etmiş olduğu tespit edilmiştir. Çanakkale Emniyet Müdürlüğü, ilde İngilizce eğitimi veren Mr. Stuck adında birisinin "şüpheli" görüldüğünü aktaran bir raporu Genel Sekreterliğe gönderdikten hemen sonra mezkûr şahıs görevden alınmıştır (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1). Ancak daha sonraki yıllarda İngiliz Kültür Heyetinin CHP'den onay almadan öğretmenleri istediği yere görevlendirmesi, bir kısım araştırmacılar tarafından da eleştirilmektedir[13].

CHP Genel Sekreterliğinin ilk zamanlarda yabancı öğretmenler için kontrolü oldukça sıkı tutmaya çalışmış olduğu tespit edilse de sonradan tenkit edilen ve "sızma" kavramıyla ifade edilen bazı uygulamalara zemin hazırlanmış olması da son derece düşündürücüdür. Bu durumu, gaflet veya bilgisizlikle açıklamanın mümkün olamayacağı buraya kadar verilen örneklerden de anlaşılacaktır.

[13] Ahmet Erman Aral da tezinde, 1947 senesinde CHP Genel Sekreterliğinin izin verip vermeyeceği belli olmadan Close Brooks adlı kişinin kurs açmak amacıyla Trabzon'a gönderilmesini, heyetin "başına buyruk" bir hareketi olarak nitelemiştir (Aral, 2014: 92). Bu konuyla ilgili olarak Trabzon Halkevi Başkanı Kemal Kefeli'nin CHP Genel Sekreterliğine 09.09.1947 tarihinde çekmiş olduğu telgraf son derece önemlidir (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1).

Haddizatında Genel Sekreterliğin kontrolleri "esnetmesinde" en etkili faktör, Türkiye'nin dış politikadaki kabulleridir. Zira özellikle Sovyet propagandalarına karşı oluşan hassasiyet, İngiliz Kültür Heyetinin faaliyetlerinde rahat hareket etmesinde etkili olmuştur.

Yukarıda Çanakkale Halkevi ile ilgili Emniyet Müdürlüğü'nün tahkikatı üzerinden verilen örneğe ek olarak burada bir tutum değişikliğinin varlığını somut başka bir örnekle desteklemek faydalı olacaktır. İngilizlerin boğazlar üzerinde Sovyetlerden kaynaklanan endişeleri olduğu genel kabuldür[14]. Bu bağlamda İngilizlerin, heyet aracılığıyla Çanakkale'de de faaliyetlerini yoğunlaştırmış olduğuna dikkat edilmesi gerekmektedir[15]. Çanakkale Halkevi Başkanı Halil Dilmaç'ın 1944 yılının Mart ayındaki İngiliz Kültür Heyeti'nin propaganda faaliyetlerinden şüphelenerek durumu merkeze bildirdikten çok kısa bir süre sonra tutum değiştirmesi, bu durumu doğrulayıcı bir örnek olarak verilebilir. Zira Dilmaç, 25 Kasım 1944 tarihinde İngiliz Kültür Heyeti tarafından açılan bir fotoğraf sergisinin açılışında yaptığı konuşmada, İngilizcenin Türkiye'de

[14] İngilizlerin Türkiye üzerindeki politikaları elbette sadece boğazlarla ilgili değildir. Özellikle Mersin, Adana, Tarsus ve İskenderun'a ayrı ilgi göstermelerinin sebepleri arasında bir takım dinî gerekçeleri saymak mümkün olacağı gibi İngilizlerin bu tavrını esasen Akdeniz havzasındaki egemenliklerini sürdürme isteklerinin bir yansıması olarak yorumlamak gerekecektir. BC'nin Türkiye temsilcisi olan Malcom Robertson'un 1943 yılında Adana'ya ziyaretindeki duygularına bakılırsa bu gerçeklik daha da iyi anlaşılmış olacaktır. Robertson'un ifadelerinde ise en çok "ananevi iki dost" tanımlaması dikkat çekmektedir. Robertson, bu bağlamda şu ifadeleri sarf etmiştir: *"Bu harp içinde bizim en yakın ve hakiki dostumuz Türkiye Cumhuriyeti hükümetidir"* (Cumhuriyet, 18 Kasım 1944: 3). Cihat Baban bir yazısında, M. Grant'ın da Türkiye'de görevlendirildiğinin ilk günlerinden itibaren Adana, Tarsus ve İskenderun'da Türk-İngiliz kültür münasebetlerinin genişlemesine, buralarda İngiliz dilinin Türk çocukları tarafından kolaylıkla öğrenilmesine önem verdiğini belirtmiştir (Cumhuriyet, 18 Kasım 1944: 1).

[15] İngiltere, Türk Milleti üzerindeki olumsuz imajını değiştirmek için 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesinden sonra her alanda Türkiye ile ilişkilerini arttırmaya özen göstermiştir. Bu bağlamda İngiliz Kralı VIII. Edward'ın Türkiye ziyaretinin de bu amaca ivme kazandırmış olduğu fikri de (Atabay, 2022: 75) kabul edilebilir. Musul Meselesinin çözüme kavuşturulmasıyla birlikte her iki devlet arasındaki çatışma süreci sonlandırılmış ve yeni bir döneme geçilmiştir. Diplomatik açıdan bu dönem, "restorasyon dönemi" olarak ifade edilmektedir (Özmen, 2009: 43).

yaygınlaştırılması "şerefinin" Halkevlerine ait olduğunu belirtmiş, heyete ve İngiliz Konsolosluğuna şükranlarını sunmuştur (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1). Ahmet Erman Aral'ın da atıfta bulunduğu fakat anlamlandıramadığı bu durumun anlaşılması gayet mümkündür. Bununla birlikte Aral'ın Halkevlerinin bu konudaki genel tutumunun Dilmaç'ınkiyle aynı yönde olmadığı ve böyle yorumlanamayacağı iddiası (Aral, 2014: 94), gelişmelerin bütününün ele alınması durumunda ispatlanamamaktadır. Zira bir Halkevi başkanının Genel Sekreterliğin politikaları dışında söylemlerde bulunma cesaretine sahip olması pek de akla uygun düşmemektedir.

İngiliz Kültür Heyeti'nin göze çarpan cüretkâr hareketleri ve öğretmen görevlendirilmesi konusunda geniş inisiyatif kullanmış olması, bir bakıma bazı imtiyazları elde etmiş oldukları şeklinde yorumlanabilir. Bu bağlamda bir takım Türk öğretmenlerin İngiliz Kültür Heyeti tarafından görevlendirilmiş olması ve bu öğretmenlere doğrudan İngiliz Kültür Heyeti tarafından ücret ödenmesi asıl üzerinde durulması gereken konudur. Zira Türk öğretmenlerin ücretlerinin İngiliz Kültür Heyeti tarafından verilmesi prensip olarak kabul edilmemiştir (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1). Bu prensibe rağmen muhtelif Halkevlerinde bazı Türk öğretmenler İngiliz Kültür Heyeti tarafından ya tamamen ya da yarı yarıya finanse edilmiştir. Bazı belgelerden son derece aktif bir isim olduğu anlaşılan İngilizce Öğretmeni Mr. F. L. Billows 5 Nisan 1949 tarihli bir yazısında, Adana Halkevinde İngilizce dersleri için görevlendirilen Cihat Zorlu adlı öğretmenin ücretinin yarısının Adana Halkevi, yarısının da İngiliz Kültür Heyeti tarafından karşılanacağını ifade etmiştir. Bu yaklaşımlarda etkili olan unsurlardan belki de en önemlisi, kursların merkez tarafından finanse edilmesindeki zorluklardan doğan boşluklardır. Zira CHP genel Sekreteri A. F. Tuzer bir genelgesinde, kurslardaki İngilizce öğretmenlerine verilecek aylıkların merkezden karşılanamayacağını, bu kursların çevre halkı için faydalı ve zaruri görüldüğü takdirde öğretmenlere verilecek paraların Halkevleri tarafından temin

edilmesinden başka bir yol olmadığını, bunun için de öğrencilerden bir miktar ücret alınmasının uygun olacağını belirtmiştir (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1). Ancak burada ücretlerin kursiyerler tarafından karşılanması durumu söz konusudur. Dolayısıyla İngiliz Kültür Heyeti'nin finansman konusunda cüretkâr davranmasının temelini diplomatik imtiyaza bağlamak mümkündür. Konuyla ilgili bazı örnekler vermek faydalı olacaktır.

Mersin Halkevinde İngiliz Kültür Heyeti adına Osman Emre adında bir öğretmenin ders verdiği ve kendisinin 20 Kasım 1945 tarihinden itibaren İngiliz Kültür Heyeti'nden ayda 100 lira ücret aldığı kaydedilmiştir (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1). Konuyla ilgili yapılan muhtelif tahkikatlarda ise bazı öğretmenlerin ücret alıp almadıkları belirlenememiştir. Bu durum son derece tuhaf durmaktadır. Mesela İzmir Karşıyaka Ortaokulu Tarih Öğretmeni Kemal Batu'nun Mithat Paşa Sanat Enstitüsü'nde ve İnönü Lisesi İngilizce Öğretmeni Halil Ersan'ın Tayyare Tamir Fabrikasında İngiliz Kültür Heyeti adına ders verdikleri öğrenilmiş olsa da kendilerine verilen ücret hakkında kesin bir bilgi elde edilemediğine yönelik kayıt (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1) dikkat çekmektedir. 17 Nisan 1943 tarihli bir kayıtta da Süreyya Dilmen adında bir öğretmenle ilgili olarak kendisinin bizzat İngiliz Konsolosluğundan ücret aldığına yönelik söylentiler (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1) duyulmuş olsa da bunun hiçbir şekilde teyit edilemediği ifade edilmiştir. Sonraki söylemlerinde ilginç şekilde fikir değiştirmiş olan Çanakkale Halkevi Başkanı Halil Dilmaç da kendi Halkevlerinde verilen derslerle ilgili bir bilgilendirme yazısında, Konsolosun kızı olan Miss Pat Kinsella ile Sevinç Altıner adında bir Türk'ün, bilgileri dışında heyetten ücret aldıkları kanaatinin oluştuğunu belirtmiştir (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1). Bazı tahkikatlarda ise çeşitli Halkevlerinden CHP Genel Sekreterliğine verilen cevaplarda İngiliz Kültür Heyeti adına Halkevleri bünyesinde İngilizce okutan Türk bulunmadığı belirtilmiştir (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1).

4. İNGİLİZLERİN KÜLTÜR FAALİYETLERİ VASITASIYLA HALKEVLERİNE SIZMA TEŞEBBÜSLERİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLEN İNGİLİZCE TERCÜMANI NAZMİ AYDİNÇ MESELESİ

Cumhuriyet Arşivi kayıtlarından hareketle tahlil edilmeye çalışılmış olan Nazmi Aydinç meselesi, İngiliz Kültür Heyeti tarafından görevlendirilmiş olan Türk öğretmenler konusuna son derece ışık tutmakta, "sızma" tartışmalarına daha somut bir boyut kazandırmaktadır. Nazmi Aydinç olayı ve buna benzer örnekler ele alındığında, İngiliz Kültür Heyeti'nin kültürel faaliyetler adı altında Halkevlerinde etkin olmak istemesinin, Halkevlerine yönelik İngiliz girişimlerinin birer "sızma faaliyeti" olup olmadığı sorusunu cevaplamakta son derece faydalı olabileceği dikkate alınabilir[16].

Nazmi Aydinç olayı, başlı başına birçok şüpheli noktalar içermektedir. Bazı noktalarda cevaplar bulunsa da netlik kazanmayan tarafları daha fazladır. Nazmi Aydinç hakkında tam anlamıyla bilgi sahibi olunamasa da olay, resmî kayıtlara geçen bilgilere dayanılarak tahlil edilmeye çalışılmıştır. Araştırmamız esnasında Nazmi Aydinç adının geçtiği bazı kayıtlarda çok kısıtlı bilgilere rastlanılmıştır. Ancak yine de ulaşılabilen bilgilerin konuyu aydınlatabileceği düşünülmektedir.

[16] Nazmi Aydinç olayına benzer bazı gelişmelerin varlığı son derece dikkat çekmektedir. Dönem itibariyle Erzincan'da Asteğmen olarak vazife gören Orhan Ekegünkut örneği de ilginç bir olay olarak değerlendirilebilir. Ancak konuyla ilgili geniş çapta bilgiler içeren kayıtlara ulaşılamamıştır. İleride gizlilik kararı kaldırılacak olan belgelerle muhtemelen bu konuya da hâkim olunabileceği düşünülmektedir. Belgeden anlaşılabildiği kadarıyla Orhan Ekegünkut, İngiliz Kültür Heyeti ile bağlantılıdır ve en üst seviyede M. Grant ile görüşebilecek durumdadır. Ankara Halkevine gönderdiği bir dilekçede, Erzincan'da ders vermek istemiş, bu konuda heyet aracılığıyla Erzincan Halkevine izin verilmesini istemiş ve M. Grant ile görüştüğünü vurgulamıştır. Ancak yine belgelerden kendisine izin verilmemiş olduğu anlaşılmaktadır (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1). İznin verilmemesinin gerekçesiyle ilgili bir kayıt olmamasına rağmen üzerinde durulması gereken asıl konu, Ekegünkut'un İngiliz Kültür Heyeti ile doğrudan bağlantısı olan bu teşebbüsünün altında yatan gerekçedir. Bu konu şimdilik aydınlığa kavuşturulamamıştır.

Nazmi Aydinç'in kişisel bilgilerine en net şekilde ulaşılan belge, 8 Ekim 1942 tarihli Emniyet Umum Müdürlüğü tarafından CHP Genel Sekreterliğine gönderilen yazıdır. Mezkûr belgede, Afyon ilinde İngiliz İnşaat Heyeti nezdinde tercüman olan Nazmi Aydinç'in[17] durumu hakkında Afyon Valiliğinden alınmış olan malumat yer almaktadır. Kayıtlardan Nazmi Aydinç hakkında şu bilgilere erişilebilmektedir:

Nazmi Aydinç, 1928 yılında İzmir Amerikan Kolejinden mezun olmuş, General Kazım Dirik'in[18] yardımları ile Fransa'da Sorbonne Üniversitesi'nin Hukuk Bölümünü bitirdikten sonra Türkiye'ye dönmüş, 1934-1935 yılları arasında Uşak Şeker Fabrikası'nda, 1935-1937 yıllarında Ankara Silah Fabrikası Makine Dairesi Ressamlığında ve Muhasebe Kaleminde, 1937-1940 yıllarında Trakya Umumi Müfettişliği Yazı İşleri ile Emniyet Müşavirliği ve Hususi Kaleminde, 1940-1941 yılları arasında Nafia Vekaleti Havza-Kilya(e) Yolu Başmühendisliği bünyesinde İngilizce tercümanlığında, 1941'den sonra da Millî Müdafaa Vekaleti Hava Müsteşarlığı emrindeki İnşaat Heyeti nezdinde tercüman olarak çalışmıştır. Millî Müdafaa Vekâleti Hava Müsteşarlığının 8 Temmuz 1942 gün ve Ş.3.25590 sayılı belgesini taşımaktadır (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2).

Yukarıdaki bilgiler, Nazmi Aydinç'in neredeyse kimlik bilgileri hükmündedir. Bu bilgilerde Nazmi Aydinç ile ilgili şüphe oluşturacak herhangi bir bilgi göze çarpmasa da aynı kaydın devamında verilen bilgiler tartışmaya açıktır. Ancak bu tarihten önceki başka bir kayıtta Nazmi Aydinç'in doğum yerine kadar bilgilere yer verilmiştir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki bilgilerin veriliş tarzı kesintilidir. Mesela 28 Ağustos 1942 tarihinde yine Emniyetten verilen bilgilere

[17]Aydinç soy ismi, bazı kayıtlarda "Aydıncı" olarak yazılmıştır (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2).

[18] Nazmi Aydinç'in İzmir Sporda oynadığı yıllarda bir futbol müsabakası için Fransa'dan getirmiş olduğu mavi-beyaz forma yüzünden Kazım Dirik Paşa'nın Birinci Ordu Komutanı Fahrettin Altay Paşa tarafından azarlandığı ilginç bir anekdot için bknz: (Akt., Sekban, 2021: 207-208).

istinaden CHP Genel Sekreterliğine gönderilen ve Dâhiliye Vekili Recep Peker imzasını taşıyan bir yazıda verilen bilgiler, yukarıdaki 8 Ekim 1942 tarihli belgede zikredilmemiştir. Tekrar edilmeyen bilgilere göre; Mehmet oğlu Nazmi Aydınç, aslen Giritli ve 1325 Hanya doğumludur. Balkan Savaşı sırasında yurda gelmiş ve İzmir'de tescil edilmiştir. İzmir Amerikan Mektebi mezunlarındandır. "Kendisi ahlâken dürüst ve iyi karakter sahibi olarak tanınmış ve kötü bir hali olmadığı anlaşılmıştır" (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2). Bu son cümle son derece dikkat çekmektedir. Çünkü arkasından verilen bilgiler buradaki Nazmi Aydınç hakkında yapılan karakter analiziyle örtüşmemektedir. Buna göre; "Bu adam"[19], 1941 yılında Dâhiliye Vekâletine göndermiş olduğu bir dilekçe ile Çanakkale'de Havsa-Kilya(e) Başmühendisliği İngilizce tercümanı olduğundan bahisle Çanakkale'de İngiliz Konsolosluğu ile askerî ve resmî makamlar arasında tercümanlık yapmasına izin verilmesini istemiş ve mensup olduğu Nafia Vekaleti tarafından müsaade edilmesi üzerine, bu işi yapabileceği Çanakkale Vilayeti tarafından kendisine bildirilmiştir. Ankara Vilayetince yapılan tetkikatta, bu şahsın şimdiye kadar Ankara'ya gelmediği gibi Ankara'da bulunan İngiliz Kültür Heyeti, Nafia Vekaleti, Millî Müdafaa Vekaleti Hava Müsteşarlığı ile de bir ilgi ve münasebetinin olmadığı ve kendisinin İngiliz Sefareti tarafından ücretle dışarıdan tutularak Afyon vilayeti civarında iş yapan İngiliz Mühendis Heyeti'ne tercüman olarak verilip şimdi Afyon'da bulunduğu anlaşılmıştır (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2).

28 Ekim 1942 tarihli kaydın devamında ise Nazmi Aydınç'in temas etmiş olduğu kişilerle birlikte sergilemiş olduğu davranışlar yukarıda zikredilen şüphelere zemin hazırlamıştır. Nazmi Aydınç'in İngiliz Sefaretinden ücret alacak kadar kritik temaslar kurmuş olmasına dikkat çekmek gerekir. Bu temasların nasıl ve ne şekilde sağlanmış olduğunun kesin olarak tespit edilmesi elbette mümkün

[19] Kaydın burasında isim kullanılmamış, kelime aynıyla geçmiştir.

olmayabilir. Ancak 28 Ekim 1942 tarihli kayıttaki bilgiler, bu temasların başlangıç zamanı ve şeklini açıklamakta yeterli bulunabilir. Buna göre; İngiliz İnşaat Heyeti başkanı olup dönem itibariyle Mısır'da bulunan Mr. Brinsmit, 1941 yılında teftiş için Eceabat'a geldiği sırada Nazmi Aydinç ile görüşmüş, kendisine Türkiye Halkevlerinde İngilizce kursları açıldığı takdirde İngilizlerin son derece memnun olacaklarını söylemiş ve bu işe tavassut etmesini kendisinden rica etmiştir. Bunun üzerine Nazmi Aydinç, Isparta, Kütahya, Eskişehir, Uşak ve daha birçok valiliklere mektup yazmış ve masraflar Çanakkale İngiliz Konsolosluğundan temin edilmiştir (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2). Dikkat edilirse anlaşılacaktır ki her ne hikmetse Nazmi Aydinç'in valiliklere göndermiş olduğu mektupların posta masrafları bile İngiliz Konsolosluğu tarafından ödenmiştir. Bu durum, İngilizlerin hedefinde olan Halkevlerinde kurslar açılmasından önce dahi bazı kişilerin fonlandığının bundan sora da fonlanabileceğinin bir argümanı olarak değerlendirilebilir.

Nazmi Aydinç'in süreç içerisinde İngiliz Kültür Heyeti ile irtibatlı bir şekilde faaliyet yürütmüş olduğu ve bu faaliyetlerinin şüpheli bulunmasından sonra takibat ve tahkikata gidilmiş olduğu görülmektedir. Ancak buna rağmen kayıtlardan da anlaşılacağı üzere Nazmi Aydinç, takriben bir sene boyunca çeşitli Halkevlerine yönelik girişimlerde bulunmayı sürdürmüştür. Bu girişimler kapsamında Halkevlerine yazmış olduğu dilekçeler önemli argümanlardır. Nazmi Aydinç'in 10 Mayıs 1942 tarihinde İskenderun Halkevine yazmış olduğu dilekçede dikkat çeken en önemli nokta, Aydinç'in imzasını taşıyan kısımda kendisini "Millî Müdafaa Vekaleti Hava Müsteşarlığı Tercümanı İngiliz Kültür Heyeti Müfettişi" olarak tanıtmasıdır. Bu belge de şüpheleri doğrulayıcı niteliktedir. Aydinç yazmış olduğu dilekçede, İskenderun Halkevinde yabancı dil kursu olup olmadığını sormuş, eğer aktif kurslar yoksa bu kursların açılması için gerekli yardımları yapacağını belirtmiştir. Mesela görev alacak öğretmenin zaruri masraflarını karşılamakla birlikte Halkevinin bu kurs için gerekecek bazı

masraflarına da katkısı olması için her ay düzenli olarak 36 lira bağışta bulunabileceğini, ayrıca İngilizce kitapları da karşılayabileceğini ifade etmiştir (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2).

CHP Manisa İl Heyeti Reisi Kenan Çapan da Aydınç'in Manisa Halkevi'nde görevlendirilecek olan İngilizce öğretmeni için ayda 36 lira maaş vereceğinden bahsetmiş, bu durumda ne yapılması gerektiğini Genel Sekreterliğe sormuştur. Çapan, ayrıca son derece dikkat çeken bir hadiseyi de nakletmiştir. Haddizatında kendisinin Genel Sekreterlikten bilgi istemesinin sebebi bu olaydır. Olayla muhatap olan şahıs, CHP Manisa Kaza İl Heyeti Reisi Rıza Akaslan'dır. Akaslan, Ankara'ya giderken trende Aydınç ile tanıştığını, Aydınç'in kendisini İngiliz Kültür Heyeti Müfettişi olarak tanıttığını, Manisa'da Halkevlerinde İngilizce dersleri verilip verilmediğini sorduğunu ifade etmiştir. Aydınç'in bu konuşmada, Halkevlerine masraflar için ayda 36 lira verebileceğini söylediğini nakletmiştir. Genel Sekreterlikten İskenderun Halkevine gönderilen 10 Temmuz 1942 tarihli yazıda ise partinin Nazmi Aydınç adında bir müfettişi tanımadığı belirtilmektedir (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2).

İlginç olan başka bir durum da Genel Sekreterlikten Millî Müdafaa Vekili Ali Rıza Artunkal'a gönderilmiş olan bir yazıda ortaya çıkmaktadır. Millî Müdafaa Vekâleti Hava Müsteşarlığı Tercümanı ve İngiliz Kültür Heyeti Müfettişi Nazmi Aydınç imzasıyla bazı Halkevlerine mektupların yazılmış olduğuna ve İngilizce kursları açıldığı takdirde nakden yardım yapılacağı konusuna dikkat çekildikten sonra İngiliz Kültür Heyeti delegesiyle yapılan görüşmede, delegenin böyle bir müfettişleri bulunmadığını ifade etmesi de ayrıca üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Yazıda, böyle bir müfettiş olsa dahi bu zatın bu sıfatla Halkevlerine tekliflerde bulunması "çirkin" bir davranış olarak tarif edilmiş ve Ali Rıza Artunkal'dan bu kişiye çeşitli mektuplarla Halkevlerini "rahatsız etmemesinin" tebliğ edilmesi istenmiştir (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2). Yine CHP Genel

Sekreterliği tarafından Artunkal'a gönderilen başka bir yazıda da daha önce durumu bildirilen Nazmi Aydinç'in faaliyetlerine devam ettiği ihbar edilmiş, İngiliz Kültür Heyeti tarafından "tanınmadığı anlaşılan" bu kişinin tercüman olarak Hava Müsteşarlığında çalışıp çalışmadığı, çalışıyorsa dahi Halkevleri ile "uğraşmamasının" kendisine tebliğ edilip neticenin bildirilmesi talep edilmiştir (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2). Hava Müsteşarlığından Genel Sekreterliğe gönderilen 5 Eylül 1942 tarihli yazıda ise Nazmi Aydinç hakkında takibat yapılmakta olduğu ve neticenin ayrıca bildirileceği belirtilmiştir (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2). Burada işlemin, Genel Sekreterliğin yazısından yaklaşık 1,5 ay sonra başlatılmasının da tartışmaya açık bir durum olduğu düşünülebilir.

CHP Genel Sekreterliğinin Nazmi Aydinç olayını hassasiyetle değerlendirdiği ve ilgili bakanlıklar nezdinde ayrıntılı tahkikat yapılması için girişimlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Millî Müdafaa Vekâleti ile Dâhiliye Vekâletine gönderilen yazılar bu hassasiyeti göstermektedir. Dâhiliye Vekili A. Fikri Tuzer'e 11 Haziran 1942 tarihinde gönderilen bir yazıda; kendisini Ankara İngiliz Kültür Heyeti Müfettişi, Çanakkale İngiliz Konsolosluğu İngilizce Tercümanı, Millî Müdafaa Vekâleti Hava Müsteşarlığı Tercümanı, Edirne Halkevi Spor Komitesi Sabık Başkanı[20] ve Nafia Vekâleti İngilizce Tercümanı olarak tanıtan ve İngilizce dersleri açılması için çeşitli Halkevleri nezdinde teşebbüslerde bulunan Nazmi Aydinç adında birisinin "peyda" olduğu ve bu şahsın kim ve asıl vazifesinin ne olduğu sorgulanmıştır (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2).

Nazmi Aydinç'in Kırklareli Halkevine göndermiş olduğu bir dilekçede ise taahhüt ettiği 36 liranın kaynağı ile ilgili yaptığı açıklama da son derece dikkat çekmektedir. Dilekçesinde Aydinç, Halkevine vereceği paraları İngiliz

[20] Bazı gazete haberlerinde ismine rastlanılan Nazmi Aydinç, Edirne Bölgesi Hakemleri arasında zikredilmiş (Hakikat, 3 Kasım 1940: 3) ayrıca futbol ajanlığı görevinde de bulunmuştur (Son Posta, 30 Ocak 1938: 5).

Konsolosluğundan temin edebileceğini vurgulamıştır (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2).

Nazmi Aydinç, 10 Mayıs 1942 tarihli başka bir mektubunu Denizli Halkevine göndermiştir. Bu mektubunda da diğerlerinde olduğu gibi düzenli olarak aylık 36 lira yardım vaadinde bulunmuştur. İmza kısmında ise Millî Müdafaa Vekâleti Hava Müsteşarlığı Tercümanı ve İngiliz Kültür Heyeti Müfettişi sıfatlarını kullanmıştır (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2). Aynı içerikteki dilekçeler Tekirdağ Halkevine de gönderilmiş, Halkevi de durumu Ankara'ya bildirmiştir.

CHP'nin ayrıntılı tahkikata girmesinde bazı Halkevlerinin inisiyatif almayarak -ki Halkevleri Çalışma Talimatnamesine[21] göre doğru olan da budur- bu tür girişimlerden merkezi haberdar etmelerinin büyük katkısı olmuştur. Zira Nazmi Aydinç'in bu girişimleri, bazı basiretli Halkevi başkanları nezdinde "şaibeli, garip ve şaşılacak" girişimler olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Edirne Halkevi Reisi İ. H. Kutkam'ın Genel Sekreterliğe gönderdiği 16 Mart 1942 tarihli yazısındaki ifadeler dikkat çekmektedir. Kutkam, Nazmi Aydinç'in göndermiş olduğu mektubun hayret ve taaccüplerini çeken bir mahiyette olduğunu ve durumun mutlak surette araştırılması gerektiğini vurgulamıştır (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2).

Nazmi Aydinç'in yukarıda açıklanan Halkevleri nezdindeki girişimleri, şüpheli bulunmakla birlikte her şeyden önemlisi "mahzurlu" görülmüştür. Kendisi hakkında tahkikata başlanmasında bazı Halkevi başkanlarının konuyu hassasiyetle ele alarak merkeze bildirmelerinin etkisi olmuştur. Bu bakımdan

[21] Talimatnamede dikkat çeken ana prensip, Halkevlerinde düzenlenen faaliyetler ve bu faaliyetleri yürütenlerin ücretleriyle ilgili olarak hiçbir şekilde yabancılardan para veya bağış kabul edilmemesidir. (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2). Ayrıca Halkevleri Çalışma Talimatnamesinin dil kurslarıyla ilgili maddeleri için bknz: (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2; BCA, 490.1.0.0/1063.1080.1).

CHP Genel Sekreterliğinin, Halkevleri ile koordinasyonunun olmadığı ve sekreterliğin de bu sebeple herhangi bir tedbir almadığı yönündeki kanaatlere temkinli yaklaşmak gerekmektedir. Zira Genel Sekreterliğin, İngilizlerin Halkevlerine yönelik "sızma" girişimleri olarak yorumlanabilecek hareketlerinde bazı zamanlarda sergilediği tavrı "pasif kalmak" olarak değerlendirmek mümkün olabilse de bu konuda aslında temkinli düşünmenin daha uygun olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Nitekim Genel Sekreterliğin konuya, bir kısım araştırmacılar tarafından "olumsuz veya esnek" yaklaşmış olmasının altında yatan gerekçelerin, ancak süreç içerisindeki tüm parametrelerin birlikte değerlendirilmesiyle açıklanabileceğini belirtmekte fayda vardır. Bu konuda öncelikle Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika felsefesi veya bu politikadaki kabulleri başat rolü oynamıştır. CHP Genel Sekreterliğinden Dâhiliye Vekâletine gönderilen 20 Kasım 1942 tarihli bir yazıdan anlaşılacağı üzere İngiliz Kültür Heyeti'nin Halkevlerini vasıta edinerek sergilemiş olduğu faaliyetler, "İngilizliği sevdirecek" mahiyette görülmüş ve bu faaliyetlerin yaygınlaştırılmaya çalışılması "hulul teşebbüsü" olarak nitelendirilmiştir. Bu bağlamda alınacak ilk tedbir olarak da İngiliz Kültür Heyeti temsilcilerinin ancak Genel Sekreter ile şahsen temas etmeleri istenmiştir. Bu konuda Hariciye Vekaleti ile mutabık kalındığı da vurgulanmıştır (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2).

Dâhiliye Vekili Recep Peker CHP Genel Sekreterliğine vermiş olduğu bir cevapta, Türkiye'de savaşın tarafları olan İngilizler ve Almanların propaganda yarışında rekabeti arttırarak Türkiye'de altyapı oluşturmaya çalıştıkları ve bu suretle propaganda faaliyetlerini Anadolu'da hızlandırma girişimlerinin varlığından haberdar olduklarını dile getirmiştir[22]. Dâhiliye Vekilinin ifadelerinden ise genel

[22] İkinci Dünya Savaşı sırasında tarafların Türkiye politikası çerçevesinde ele alınan propaganda faaliyetlerine karşı Türk Hükümeti son derece temkinli hareket etmiş, bu tarz "tehlikeli" olarak değerlendirilen bir takım yabancı girişimler mümkün mertebe kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Almanların propaganda çalışmalarının etkisini anlayan İngilizler de benzer propaganda yöntemlerini sahaya sürmüşlerdir. Bu propaganda

anlamda dış politikadaki genel kabullerin etkisini anlamak mümkündür. Peker, özellikle savaşın taraflarının Türkiye'de propaganda yarışına girdiklerinin bizzat farkındadır ve bu konuda alınacak tedbirler çerçevesinde Halkevlerinin de mahallî otoriteler gibi hassas davranmalarını istemiştir (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2). CHP Genel Sekreteri A. F. Tuzer, Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu'na göndermiş olduğu 9 Nisan 1942 tarihli bir yazıda ise çeşitli hulul girişimlerinden dolayı İngilizlerin muayyen bir merkezden yönetildiklerini düşündüğünü belirterek alınması gereken tedbirler konusunda kendilerine bilgi verilmesini talep etmiştir (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2).

Yukarıda birkaç örneği verilen yazışmalar, Türkiye'de savaşın taraflarınca propaganda alanları oluşturulmaya çalışıldığının, kültürel faaliyetler adı altında gerek İngilizlerin gerek Almanların yoğun propaganda faaliyetleri icra etme konusunda mesai harcadıklarının, her iki unsurun da özellikle ülkenin genelinde aktif faaliyet gösteren Halkevlerinden yararlanmaya çalıştıklarının bariz ifadeleridir. Burada asıl dikkat edilmesi gereken konu, bu tür faaliyetlerin altında yatan niyetlerden haberdar olunduğudur[23]. Tartışılması gereken nokta ise bu faaliyetler karşısında gösterilen tepkilerin ve bu tepkilerin asıl saiklerinin ne olduğudur. Haddizatında bazı Halkevi başkanlarının, CHP Genel Sekreterliğine göndermiş olduğu yazılardan da anlaşılacağı üzere, özellikle İngilizlerin

çalışmalarında İngilizleri Almanlardan ayıran yegâne belirleyici faktör, İngilizlerin diplomatik bir dille propaganda kavramını yumuşatmaları ve Almanlar gibi bu kapsamda radikal söylemlere tevessül etmemeleridir. Neticede her iki kuvvet de propaganda aygıtını mahirane bir biçimde kullanmaya gayret göstermişlerdir. Kimi zaman bu rakipler, Türkiye'de propaganda faaliyetleri esnasında birbirlerine de göz dağı vermeye çalışmışlardır (Koç ve Önal, 2021: 138; Tanin, 6 Eylül 1945: 1-2; Ulus, 6 Eylül 1945: 1). Bu faaliyetlerin genel anlamda istihbarat çalışmalarının adeta birer ürünü olduklarına yönelik ifadeler de bazı durumlarda açıkça zikredilmiştir (Altınçağ, Tanin, 6 Eylül 1945: 5; Ulus, 6 Kasım 1945: 1; Cumhuriyet, 5 Temmuz 1943: 3)

[23] Propaganda faaliyetlerine karşı dikkatli olunması hususunda Genel Sekreterlik tarafından Halkevi başkanlıklarının sıklıkla uyarılmış olduğu ve bu konuda alınan tedbirler hakkında bilgilendirilmiş oldukları kayıtlardan anlaşılmaktadır (BCA, 490.1.0.0/1019.924.3).

faaliyetlerine yönelik ciddi şüpheler ve bu şüphelerin neticesinde oluşan şikayetler söz konusu olmuştur. Fakat devletin üst kademesinin sergilemiş olduğu bazı davranışların yetkilileri kimi zaman çelişkide bıraktığını ifade etmek gerekir. Şüphelerin belki de ilk kez duyulmaya başlandığı tarihlerde görülen kimi faaliyetler, bu çelişkilerin yaşanmasında da etkili olmuştur denilebilir[24]. İlerleyen yıllarda ise bazı yetkililer tarafından duyulan endişe ve şikayetlerin daha açık bir şekilde dile getirilmiş olduğunu belirtmek gerekmektedir[25].

[24] İngiliz Kültür Heyeti'nin düzenlemiş olduğu çeşitli etkinliklere üst düzeyde katılımların olduğuna dair ayrıntılı bilgi için bknz: (Ulus, 7 Haziran 1942: 1). İsmet İnönü'nün ziyaret ettiği bir resim sergisi için bknz: (Vatan, 7 Haziran 1942: 1). Başka bir örnekte ise İngiliz Kültür Heyeti'nin Türkiye'deki dördüncü yılı münasebetiyle verilen bir kokteyle Başvekil Şükrü Saraçoğlu, Hariciye Vekili Hasan Saka ve bazı vekiller katılmıştır (Vakit, 5 Kasım 1944: 4). Kurumun Ankara'da çeşitli vesilelerle vermiş olduğu davetlere üst düzey yöneticilerden katılımların fazlalığı dönemi anlatan hatıralara da yansımıştır (Ağaoğlu, 1975: 76). Bununla birlikte İngiliz Kültür Heyeti yetkililerinin, başka hiçbir milletten diplomatların davet edilmediği CHP'nin parti etkinliklerine/seremonilerine davet edilmesi de (Donaldson, 1984: 97) son derece dikkat çeken bir konudur.

[25] Bazı Halkevi başkanları bu konuda duymuş oldukları endişeleri oldukça açık bir şekilde merkeze bildirmişlerdir. 14 Haziran 1948 tarihli ve Trabzon Halkevi Başkanı Kemal Kefeli tarafından Genel Sekreterliğe gönderilen bir yazı (BCA, 490.1.0.0/1018.923.1). Maraş Milletvekili H. Reşit Tankut'un da gösterilen İngiliz filmlerinden endişe duyduğuna dair ikazı (BCA, 490.1.0.0/1212.25.2.). Ancak bu türden endişelere rağmen merkezin esnek davranmış olduğu da aşikardır. Bu bağlamda Özer'in ilk başlarda merkez tarafından gösterilen hassasiyetin zamanla terk edilerek Halkevlerinin adeta "gözünü tamamen yumduğu" şeklindeki çıkarıma da (Özer, 2010: 132) hak verilebilir. Sadece gösterilen filmlerden yola çıkılarak dile getirilmiş endişeler dışında daha genele teşmil edilmiş görüşler de vardır. Bu konuda en çarpıcı örnek ise İzmir Halkevi Başkanı Vedide Baha Pars'ın CHP genel Sekreterliğine göndermiş olduğu bir dilekçedir (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1). Vedide Baha Pars'ın, İngiliz Kültür Heyeti'nin faaliyetleri aracılığıyla yabancı bir kültürün günden güne artan bir propaganda ile "yayılmasına çalışılmasından" oldukça endişeye kapılmış olduğu anlaşılabilmektedir. Pars'ın ifadelerine göre; Halkevleri, sınırlı imkânlarına rağmen İngilizler tarafından "işgal" edilmiştir. Pars, kendi imkânlarıyla başka bir çıkış yolu bulamadığı için İngilizlerin her türlü davetlerine katılmamayı "ikinci bir tedbir" olarak düşünmüş ve bu konuda merkezden direktif beklediğini ifade etmiştir (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2). CHP Genel Sekreterliğinin, Vedide Baha Pars'a yazmış olduğu 13 Şubat 1947 tarihli ve "gizli" ibareli cevaptaki ifadeler ise son derece dikkat çekmektedir. Genel Sekreterlik, Pars'ın düşüncelerini "hassas bir ilgi ile karşıladıklarını" vurguladıktan sonra İngiliz Kültür Heyetinin bu faaliyetlerinin "gençlerimizde bir aşağılık duygusu uyandırmasını" önlemek ve bu durumu "yeni bir

Nazmi Aydinç hakkında daha önce de belirtildiği üzere gereken tahkikatın yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yaptığımız araştırma süresince ulaşılabilen bilgiler ışığında, tahkikatın neticesinde kendisinin herhangi bir idari veya adli ceza ile tecyiz edilmediği, sadece bir "ihtarla" yetinilmiş olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hava Müsteşarlığından Genel Sekreterliğe 18 Eylül 1942 tarihinde gönderilmiş olan bir yazıdan bu sonuca varılmaktadır. Bu yazıya göre, Nazmi Aydinç'in "bilmeyerek" böyle bir hata içine düştüğü kanaati hasıl olmuştur (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2).

Nazmi Aydinç ise Genel Sekreterliğe gönderdiği 28 Eylül 1942 tarihli neredeyse savunma niteliği taşıyan ve "içinden kaynayan millî duygularla yazmak zaruretinde kaldığını" ifade ettiği özür dilekçesinde; hiçbir gaye ile İngilizce kurslarıyla alakadar olmadığını, işin içindeki inceliği hissettiğinde "gaflete düştüğünü" anlayarak derhal durduğunu, hiçbir maksadı olmayan bu eylemini bütün ruhuyla bağlı olduğu sevgili Halk Partisine izah etmeyi bir görev telakki ettiğini belirtmiştir (BCA, 490.1.0.0/1017.920.2).

5. SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte savaşın tarafları arasındaki rekabet, farklı yöntemlerle sürdürülmüştür. Savaş yıllarında gücü anlaşılan propaganda faaliyetleri, özellikle Almanlar tarafından mahirane bir şekilde yürütülmüştür. İngiltere'nin bu gerçeği biraz daha geç fark etmiş olması kendisini rakiplerinin gerisinde bırakmıştır. Ancak kısa sürede propaganda faaliyetlerine adapte olan İngiltere, güçler arasındaki bu yarışta varlığını göstermeye başlamış ve İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ciddi başarılar elde etmiştir. İngiltere, diğer totaliter rakiplerinden farklı olarak propaganda kavramını dile getirmekten imtina etmiş, kültürel diplomasi adı altında faaliyet

gayretin ve rekabet duygusunun uyanması" yolunda "iyiye" kullanılmasını, Halkevleri idarecilerinden beklediklerini belirtmiştir (BCA, 490.1.0.0/1018.922.1).

sürdürerek bir bakıma toplumların endişelerini bertaraf etmeyi ve hatta Büyük Britanya'ya teveccüh göstermelerini sağlamayı amaçlamıştır. Kültürel diplomasi adı altında dünya geneline yaymaya çalıştığı ve her ne kadar rakipleri gibi ismini anmadığı bu faaliyetler, gerçekte birer propaganda ve istihbarat faaliyetleridir. Bu kapsam altında İngiltere, birtakım kuruluşları devreye alarak hegemonyasını genişletmeye çalışmıştır. BC'nin faaliyetlerinden yola çıkıldığında kuruluşun, Versay Antlaşması sonrası ortaya çıkan totaliter rejimlerin propagandalarına karşı bir önlem olarak faaliyette bulunmuş olduğu görülmektedir.

İngiltere'nin dünya genelinde hegemonya genişletme ideali çerçevesinde sahaya sürdüğü en önemli kuruluş British Council'dir. Türkiye'de 1940-1950 yılları arasında İngiliz Kültür Heyeti adı altında faaliyet gösteren British Council, özellikle Halkevleri üzerinden Türkiye'de bir nevi kültürel yayılmacılık sergilemiş, İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde ve savaş sırasında tarafsız pozisyonda görülen Türkiye'yi Almanlara karşı yanında tutmak istemiştir. İngiltere, mevcut politikası gereği müttefiklerin yanına çekilemediği takdirde Türkiye'nin, en azından tarafsız kalarak mihverlere yanaşmasını engellemeye çalışmıştır. Bu bağlamda Türkiye'de yönetici elitlerin ve doğal olarak Türk dış politikasının İngiltere lehine tavır almasının yanı sıra o zamana kadar Türk toplumunda var olan kötü imajını izole etmek için bir İngiliz sempatisi oluşturmaya çalışmıştır.

İngiltere, sömürgelerde yeni kültür kuruluşları açma metodunu sergilerken Türkiye'de bunun bürokratik engellerle karşılacağını hesap ederek farklı alternatifler aramıştır. Türkiye'nin hemen her köşesinde etkin birer kültür ocakları olarak faaliyet gösteren ve Mustafa Kemal Atatürk'ün, inkılapların topluma yerleştirilmesi konusundaki çabalarının bir eseri olan Halkevleri[26],

[26] 1932-1935 yılları arasındaki süreçte Halkevlerinin faaliyetlerini anlatan ve iktidar tarafından bastırılan yayınlarda da gösterildiği gibi Halkevi'ndeki programlar özellikle millî hassasiyetlerle hazırlanmış ve milliyetçilik ideali toplumun her kesimine benimsetilmeye

İngiliz siyasetinin dikkatini çekmiştir. İngiltere'de dahi var olmayan bu kuruluşların Türkiye'deki etkinliği İngiltere'nin cazibesini kazanmıştır. Bu nitelikteki kuruluşların İngiltere'de olmayışının, İngiltere açısından büyük bir eksiklik olduğu ise üst seviyedeki İngiliz bürokratlarının söylemlerine de yansımıştır.

Türk Dış Politikasının, Batılı demokrasilerden yana tavır alması ve ilerici demokratik ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesine yönelik tavrı neticesinde İngiltere, Türkiye ile olan ilişkilerini sadece siyasi ve iktisadi olmakla sınırlamayarak kültürel alana da yaymak istemiştir. Bu bağlamda bürokratik engelleri, kurulan samimi ilişkilerle bertaraf etmiş ve Halkevleri ile irtibata geçmiştir. Halkevlerinde belgesel film, sinema, konferans, dil kursları gibi etkinlikleri İngiliz Kültür Heyeti aracılığıyla yapmış, bu sayede özellikle güçlü rakibi Almanların propaganda faaliyetlini engellemeyi ve Türk toplumunda bir İngiliz sempatisini oluşturmayı ana hedef olarak belirlemiştir.

İngiliz Kültür Heyeti'nin faaliyet programları CHP Genel Sekreterliği tarafından Halkevleri programlarına dahil edilmiş, Halkevlerindeki faaliyetler sistematik açıdan bir kontrole tabi tutulmuştur. Ancak belirli süre zarfında yapılan sıkı kontrollerin zamanla esnetilmiş olduğu da görülmektedir. Bu esneklikte, Halkevlerinin farklı şubeleriyle merkez arasındaki koordinasyonda yaşanan bazı eksikliklerin payı olması dışında, Türk Dış Politikasının dayandığı temel ilkelerin de etkin olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte İngilizlerin, İngiliz Kültür Heyeti aracılığıyla sergilemiş olduğu faaliyetlerin bazı durumlarda oldukça şüpheye açık bir nitelik almasında etkin olan unsurları da dikkate almak gerekmektedir. Arşiv

çalışılmıştır (Özacun, 2001; Halkevleri, 1937: 20-28). Mustafa Kemal Atatürk'ün üzerinde hassasiyetle durduğu konu, Türk Millî Kültürünün geliştirilmesidir. Bu hassasiyet, onun fikir dünyasını oluşturan en önemli yapı taşıdır. Atatürk'ün 16 Temmuz 1921 tarihinde Maarif Kongresini açarken sarf etmiş olduğu sözler de bu fikrin yansımalarıdır (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1997: 19-21).

kayıtlarından da anlaşıldığı üzere bazı girişimler "şüpheli", "mahsurlu" görülmüş ve hatta bunlar, Halkevlerine "sızma" girişimleri olarak nitelendirilmiştir. İngilizlerin görevlendirmiş olduğu öğretmen veya öğreticilerin vasıfları, memuriyet geçmişleri, bir takım izinsiz faaliyetlerinin şüpheli görülmesi bir yana bazı Türk öğretmenlerin de İngiliz Kültür Heyeti ile olan irtibatları son derece dikkat çekmektedir. Bu Türk öğreticilerin, İngiliz Kültür Heyeti dışında İngiliz Konsolosluğu veya Büyükelçiliği ile olan sıra dışı bağlantıları da bu şüpheleri arttırmaktadır.

Bu çalışmada ortaya konduğu üzere gizliliği kaldırılmış belgelerden yola çıkılarak yapılan analizlerde, şüphelerin ve mahsurların haklılığı anlaşılmaktadır. Ancak muhtemelen arşiv belgelerine ulaşmadaki sınırlar, söz konusu şüphelere sebep olan irtibat veyahut iltisakların varlığını kesin olarak ortaya koyamamaktadır. Bu kısıtlamalar giderildiği takdirde ileride yapılacak olan çalışmalarla konunun üzerindeki belirsizliklerin ortadan kaldırılabileceği ümit edilmektedir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri:

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı:

Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)
BCA, Kutu: 101 Gömlek: 11 Sıra: 18; Kutu: 101 Gömlek: 9 Sıra: 1; Kutu: 1017 Gömlek: 920 Sıra: 2; Kutu: 1017 Gömlek: 921 Sıra: 2; Kutu: 1018 Gömlek: 922 Sıra: 1; Kutu: 1018 Gömlek: 923 Sıra: 1; Kutu: 1019 Gömlek: 924 Sıra: 3; Kutu: 104 Gömlek: 12 Sıra: 10; Kutu: 1063 Gömlek: 1080 Sıra: 1; Kutu: 107 Gömlek: 107 Sıra: 19; Kutu: 107 Gömlek: 81 Sıra: 15; Kutu: 108 Gömlek: 26 Sıra: 11; Kutu: 109 Gömlek: 67 Sıra: 6; Kutu: 1212 Gömlek: 25 Sıra: 2; Kutu: 93 Gömlek: 101 Sıra: 20; Kutu: 94 Gömlek: 23 Sıra: 8; Kutu: 97 Gömlek: 107 Sıra: 18; Kutu: 98 Gömlek: 33 Sıra: 16

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)
TDA, Kutu: 37092 Gömlek: 148864 Sıra: 89; Kutu: 88442 Gömlek: 321198 Sıra: 313; Kutu: 88442 Gömlek: 321198 Sıra: 315.

Gazeteler
Cumhuriyet Gazetesi, 5 Temmuz 1943, Nu: 6784; 18 Kasım 1944, Nu: 7274; 5 Kasım 1944, Nu: 7260.
Hakikat Gazetesi 3 Kasım 1940, Nu: 104.
Son Posta Gazetesi, 30 Ocak 1938, Nu: 2695.
Tanin Gazetesi, 5 Kasım 1944, Nu: 4454-426); 6 Eylül 1945, Nu: 4454-727.
Ulus Gazetesi, 7 Haziran 1942; 6 Eylül 1945; 6 Kasım 1945; 30 Mart 1946.
Vakit Gazetesi, 5 Kasım 1944, Nu: 9624; 15 Haziran 1944, Nu: 9457; 30 Mart 1946, Nu: 10127.
Vatan Gazetesi, 7 Haziran 1942, Nu: 599.

Kitap, Makale ve Tezler

Ağaoğlu, S. (1975). *Bir ömür böyle geçti.* İstanbul: İshak Basımevi.

Altınçağ, Kazım Sevinç, "Türk-İngiliz Endüstri Sergisi." Tanin, 6 Eylül 1945, (4454-727).

Aral, A. E. (2014). *Kültür Propagandasından Kültürel Diplomasiye: British Council'in Türkiye'deki Faaliyetlerinin 1940-1950 ve 2005-2014 Dönemlerinde Karşılaştırmalı İncelemesi.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Arıkan, Z. (1999, Mart). "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi." Atatürk Yolu Dergisi, 6(23): 261-281.

Arslanbenzer, H. (2020). *Bir Siyaset Enstrümanı Olarak Batı Avrupa Kültür Politikaları: British Council Örneği.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Atabay, M. (2022). "İngiliz Kültür Heyeti'nin Çanakkale'deki Faaliyetleri." Journal of Anglo-Turkish Relations, 3(1): 69-77.

Atatürk'ün söylev ve demeçleri II (1997). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay.

Babaoğlu, R. (2019). "British Council, Köy Enstitüleri ve Savaş Ortamında Kültürel Diplomasinin Yollarını Aramak." Tarih İncelemeleri Dergisi, XXXIV (1): 23-48.

Balım Kınay, H. (2023). "British Council ve Türkiye'deki İngilizce Öğretim Faaliyetleri." Journal of Anglo-Turkish Relations, 4(1): 76-99.

Beeley, H. (1971). "The Changing Role of British Internnational Propaganda." The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 398 (1): 124-129.

Berridge, G. R. (2009). *British diplomacy in Turkey, 1583 to the present*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.

Doğan, O., ve Işık, G. (2024). "Türkiye'de İngiliz Kültürel Diplomasi Varlığı: British Council." Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 12(1): 1-36.

Donaldson, F. (1984). *The British Council, the first fifty years*. London: Jonathan Cape Ltd.

Duman, M. (2018). "II. Dünya Savaşı Sonrasında Dış Politika Doğrultusunda Gelişen Kültürel Bir İttifak: Halkevleri ve İngiliz Kültür Heyeti." Akademik İzdüşüm Dergisi, 3(3): 57-73.

Fisher, A. (2009), *A story of engagement the British Council 1934-2009*. Counterpoint, British Council, 75 Years of Cultural Relations.

Kabagöz, M. C. (2024). "Bir Akademik Literatür Tartışması: Halkevleri Neden ve Nasıl Araştırılmalı?" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 40 (109): 239-274.

Kara, A. (2023), "Çukurova Bölgesinde Yaygın Eğitime Bir Örnek: Adana Halkevi ve Halkodalarının Okuma ve Yazma Faaliyetleri", Osmaniye ve Çevresinin İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu, Ankara.

Koç, E. Ö., ve Önal, R. Ç. (2021). "1940'lı Yıllarda İngiliz Kültür Heyeti'nin Ankara'da Açtığı Kültürel Propaganda Sergileri." Ankara Araştırmaları Dergisi, 9(1): 109-151.

Malkoç, E. (2019). "1940'lı Yıllarda British Council/İngiliz Kültür Heyeti'nin Halkevleri Üzerinden Türkiye Etkinlikleri." Türk İnkılâp Tarihi Yıllığı (1): 1-21.

Özer, İ. (2010). "İngiliz Kültür Heyeti (British Council) ile Halkevleri Arasındaki Kültürel Münasebetler (1939-1950)." Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 14(2): 95-138.

Özmen, Ş. (2009). *Türk-İngiliz İlişkilerinde Restorasyon Dönemi (1926-1939)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Öztürk, C. ve Fındıkçı, İ. (2011). Prof. Dr. Yahya Akyüz ile Onun Türk Eğitim Tarihiyle Özdeşleşen Yaşamı ve Eğitim Görüşleri Üzerine Söyleşi. *Prof. Dr. Yahya Akyüz'e Armağan Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim ve Kültür Yazıları*. Ankara: Pegem Akademi.

Parsons, A. (1984). "Vultures and Philistines: British Attitudes to Culture and Cultural Diplomacy." International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), 61(1): s. 1-8.

Sekban, Ş. (2021). *Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında İzmir'de Spor Yaşamı (1923-1938).* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Taylor, P. M. (1978). "Cultural Diplomacy and the British Council: 1934-1939." *British Journal of International Studies*, *4*(3): 244–265.

Yavuz, N. ve Kara, A. (2018), "1940-1951 Yılları Arasında Gaziantep'te Açılan Halkodalarının Okuma-Yazma Faaliyetleri", Uluslararası Gaziantep Tarihi Sempozyumu", Gaziantep.

https://warwick.ac.uk (Erişim Tarihi: 21 Şubat 2025)
https://www.britishcouncil.org. (Erişim Tarihi: 11 Ocak 2025)
https://www.cia.gov. (Erişim Tarihi: 20 Şubat 2025)

EXTENDED ABSTRACT

After the First World War and the subsequent Turkish War of Independence, relations between the United Kingdom and Turkey entered what is referred to as the restoration period. During this time, political, economic, and cultural ties between the two countries were actively pursued, and efforts were made to strengthen them. Britain abandoned its traditional global policy approach of the preceding decades and sought to make the British Council, an organization it associated with cultural diplomacy but which, in practice, functioned as a form of propaganda, effective in Turkey. To this end, the organization was restructured under the name of the British Cultural Mission. From 1940 onward, this mission expanded its operations toward Turkey.

Britain came to regard cultural diplomacy as a potent tool for extending its influence and particularly aimed to counteract German propaganda efforts. The British Council (BC) became the central instrument in executing this policy. When its international activities are considered, they give the impression of covert propaganda and intelligence operations, as highlighted in many studies on the BC. Britain carried out its initiatives through the BC under the pretext of cultural diplomacy, employing different methods in various regions of the world. Especially in its colonies or dominions, it established new organizations under the BC umbrella. However, realizing that Turkey was neither a colony nor a dominion, Britain understood that establishing new institutions there would

be unfeasible. Instead, it sought to carry out its activities through the *Halkevleri* (People's Houses), which were already highly effective and had achieved national reach in Turkey. Due to the successful efforts of British Cultural Mission officials before the Turkish bureaucracy, the necessary permissions to operate through the People's Houses were granted. The Republic of Turkey closely monitored the propaganda efforts of the Second World War belligerents and endeavored to eliminate all risks that could draw Turkey into the war through diplomatic means. Nonetheless, certain activities of the British Cultural Mission in the People's Houses were, at times, perceived as suspicious and objectionable, prompting efforts to keep them under control.

The view that the true objective behind the British Cultural Mission's various activities within the People's Houses was British expansionism is particularly striking. Occasional unauthorized actions by British Cultural Mission officials further reinforced these suspicions. In particular, the behavior and status of the foreign teachers working in the People's Houses, and even some Turkish teachers who were recruited alongside them, raised concerns among the administrators of the relevant People's Houses and officials of the Republican People's Party (*CHP*).

The main objective of this study is to provide a well-founded answer to the question of whether the so-called "infiltration attempts" into the People's Houses, suspected by both the leaders of the People's Houses and certain senior *CHP* officials at the time, represented a manifestation of British intentions of cultural expansionism, and to identify the tools and methods employed in pursuit of that goal. This research is primarily based on documents from the *CHP* preserved in the Presidential Archives of the Republic of Turkey and on records from the Turkish Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs. Among these, the documents declassified by the decree dated January 8, 2024, numbered 97024, are of particular importance. The study also incorporates contemporaneous press coverage and includes copyrighted materials, graduate theses, articles, and other relevant sources in its literature review. It is worth noting that numerous news articles on the British Cultural Mission's activities in Turkey were published in the press of the period. Indeed, newspapers such as *Vakit*, *Tan*, *Tanin*, *Akşam*, *Vatan*, and especially *Ulus,* the government's official publication, frequently reported on the delegation's presence and activities in Turkey. However, as the scope of this study does not include press coverage of the British Cultural Mission's activities in detail, and to limit the study's volume, these news reports are not extensively examined.

In Turkey, there are significant studies on the British Cultural Mission or the British Council that specifically address the institution. Some of these works are scholarly articles, while others are graduate theses. In this article, the findings of previous research regarding the character and activities of the organization are used as a basis for the analysis of the British Cultural Mission's role. Foreign

sources on the British Cultural Mission, or the British Council, as it is known internationally, were accessed through prior publications. The majority of these books are available in digital format at *https://archive.org*, while undigitized foreign sources, mostly housed in international libraries, have been evaluated based on how they are referenced in existing studies. Most prior research on the British Cultural Mission's operations in Turkey has focused on the general scope of its activities. This study, by contrast, aims to concretely illustrate the manifestations of alleged British cultural expansionism and the diplomatic strategies applied through a specific case. It is hoped that this study will make a meaningful contribution to the existing literature in that regard.

The title of this study was chosen based on the title of the declassified records, as it was believed to give the topic a compelling character. Although the British Council ostensibly operated under the name of cultural relations, the organization's global activities drew attention as intelligence operations. Most scholarly works emphasize that these initiatives, undertaken under the banner of "cultural diplomacy," in fact softened and disguised what was essentially propaganda. A detailed analysis of this controversial aspect of the British Cultural Mission constitutes the central aim of this study.